

„Kdo chce rozumět, nesmí se bez dalšího odevzdávat nahodilosti vlastních před-mínění, aby co možná důsledně a tvrdošjně oslyšel mínění textu – dokud se nestane nepřeslechnutelným a nevyvrátí domnělé porozumění. Ten, kdo chce rozumět nějakému textu, je naopak připraven nechat si od něj něco říci. Proto musí být hermeneuticky školené vědomí od samého počátku vnímavé pro jinakost textu. [...] Rozumění vedené metodickým vědomím se musí snažit o to, aby jednoduše neuskutečňovalo své anticipace, nýbrž aby si je samo uvědomilo, aby je kontrolovalo, a tak z věcí samých vytěžilo náležité porozumění.“

■ Hans Georg Gadamer, *Pravda a metoda*, s. 239.

Už sama forma otázky *Jak lze najít Orwella v dnešním světě?* (což je jedna z formulací zadání této eseje) upomíná k hledání podmínek možnosti. Jak má naznačit citát z Gadamera, naše čtenářská zkušenost je vždy neodvolatelně predeterminována – to však neznamená, že bychom se této skutečnosti měli poddat. Historická zkušenost tzv. komunistického režimu (jehož skutečnou povahu, Pravdu minulého režimu, zde není možno zkoumat) činila recepci románu *1984* zdánlivě samozřejmě neproblematickou. Kdo jiný by měl rozumět „antikomunistickému románu“ lépe než ti, kdo se zpod jha stranického útlaku teprve nedávno rozlétli ke svobodě? Postkomunistická perspektiva totiž do značné míry přirozeně podporuje *antikomunistickou recepci* a souvisí s obecnějším naladěním: to v českých podmínkách donedávna znamenalo delegitimizaci levicových politik vůbec.¹ Jako by Orwell kritizoval komunismus, a tedy levicovost en bloc.

Nic by však nebylo větším omylem. Mým cílem bude Orwellův román ze schránky těchto neproduktivních zvěčnělých interpretací osvobodit, neboť jakékoli vztažení Orwella k dnešnímu světu je poznamenáno „prvotním hříchem transparentního čtení“ a jako takové je nelze považovat za adekvátní. Povaha tohoto vyprázdnění není pouze umělecká či estetická, ale také politická. Román slouží „konformistickým liberálním ničemům“ jako ideologický nástroj pro endistickou apologetiku stávajícího řádu. Jak píše Slavoj Žižek o totalitarismu: „[V]ědí, že existuje korupce, vykořisťování atd., ale každý pokus změnit stav věcí se odmítá jako eticky nebezpečný a nepřijatelný, křísící ducha ‚totalitarismu‘.“²

Specifičnost románu

Milan Kundera ve svém eseji *Zneuznávané dědictví Cervantesovo* píše, že „[t]o, co nám říká Orwell mohlo být řečeno stejně dobře (anebo spíše lépe) v nějakém eseji či pamfletu.“³ Zvláštnost této věty tkví v tom, že je zároveň pravdivá i nepravdivá. Pravdivá proto, že tyto ne-umělecké formy vyžadují jednoznačnost. Pokud by jednu z nich Orwell zvolil, po sporech o interpretaci by bylo veta. Bylo by možné napadat dílčí argumenty nebo nejednoznačnost textu (jako jeho nedostatek), nikoli se však přít o gros sdělení – Orwellův sloh je z nejjednoznačnějších a nejsrozumitelnějších.⁴ Z tohoto hlediska má Kundera pravdu.

Nelze však opomenout specifičnost recepcí uměleckého díla, které si všímá Solženicyn, když tvrdí, že jen „umění dokáže zkušenost druhých učinit naší vlastní, s celou tíhou jejího obsahu“ – jinými slovy: namísto „zkamenělých“ pojmů teoretického pojednání nastupuje živá zkušenost, estetický moment, prožitek. Orwell to tedy mohl napsat „lépe“ (srozumitelněji, výstižněji atd.),

¹ Jak již bylo zmíněno výše, na zkoumání levicovosti minulého režimu v tomto textu nemáme prostor. I kdyby snad levicovým byl, argumentace šikmou plochou (levice = komunismus) není korektní. Av poslední době ani efektivní: jako znak jistého vyčerpání mobilizačního potenciálu antikomunistického morálního kýchče můžeme označit skutečnost, že je bývalý agent StB favoritem na post příštího předsedy vlády.

² Slavoj Žižek, *Mluvil tu někdo o totalitarismu?*, s. 6.

³ Milan Kundera, *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*, s. 20-21.

⁴ Tato skutečnost je zřejmá nejen v románu *1984*, ale rovněž v jeho žurnalistice, o níž ještě bude řeč.

ovšem – jak si troufám tvrdit – s nesrovnatelně menším dopadem. Tato nesmírná živost uměleckého líčení, které se politický spis nikdy nemůže rovnat (a která je umožněna estetickým postojem čtenáře), je zároveň tím, co nám nás navádí nejen k empatii, vcítění, ale mnohdy až ke ztotožnění se s literárními postavami. U Milana Šimečky, jehož doslov jsem četl při svém prvním setkání s tímto románem před zhruba šesti lety, se to stalo s až učebnicovou dokonalostí. Jistě je přitažlivé představit si sám sebe jako hrdinu velkého příběhu, produktivnější však je strhnout si z očí šupiny...

Objevili jsme tedy příčinu „přirozenosti“ antikomunistického čtení. Je samozřejmě možné položit si několik řečnických otázek ohledně povahy orwellovského světa. Bylo v Oceánii zrušeno třídní dělení společnosti? Bylo zrušeno odloučení producentů od produkčních prostředků? Bylo odstraněno zvěcnění a odcizení pracujících? Byla zbořena hranice mezi vůdci a vedenými? Došlo k totálnímu rozvinutí člověka a završení lidské emancipace? Byla Oceánie komunistickým státem? Nebo byla přítomnost těchto oddělení a odloučení terčem Orwellovy kritiky?

Orwell–socialista

Jakkoli jsem si vědom, že po *Smrti autora*, jenž je již pouze „skriptorem“, vstupují na tenký led, přesto považuji návrat k autorovi v tomto případě za vhodnou metodu při snaze dobrat se co možná nejlepšího porozumění.⁵ Už proto, že *1984* se čte nikoli jako ryze umělecké dílo, ale spíše jako svého druhu politický manifest. Jaký byl tedy Orwell jako *homo politicus*? Něco by mohl napovědět už refrén zkoumaného románu, který se ozývá na několika místech: tedy že „jediná naděje je v prolétech“.

„Jestli je nějaká naděje, musí spočívat v prolétech, protože jedině tam, v těch hemžících se podřadných masách, mezi 85 procenty obyvatelstva Oceánie, může jednou vzniknout síla schopná zničit Stranu.“⁶ Tedy: kdo ničím není, bude vším. Winston Smith (inspirující se u „zrádce Goldsteina“) s téměř rousseauovsky nekritickou nákloností velebí „neposkvrněné divochy“ či „obyčejné lidi“, kteří jsou pro něj jedinou silou, u níž je myslitelná fatální vzpoura.

Nakonec jsou to tedy proletáři, kteří nemají co ztratit než své okovy, kdo může svrhnout vládnoucí třídu. Jsou to marginalizovaní proletáři, nejnížší třída ztělesňující Práci, kteří mohou skoncovat se svým podřadným statusem zapříčiněným socioekonomickým postavením. Jsou to proletáři, kteří by si měli uvědomit a následně proměnit svou vlastní situaci (a řečeno s klasikem: stát se z třídy „o sobě“ třídou „pro sebe“). Vskutku antikomunistický román.

Podrobnější představu o Orwellově smýšlení získáme při četbě jeho žurnalistické a esejistické tvorby, kterou u nás vydává nakladatelství Argo. Vedle nesmiřitelného odporu k (především britskému) imperialismu se objevují statě kritizující neospravedlnitelnou životní situaci anglické chudiny – obojí účtuje s představou o dvojím lidství či o lidech a pod-lidech. V jednom případě je rozhodujícím faktorem barva kůže či národnostní původ, ve druhém třídní postavení (které se často shoduje s třídním původem). Implicitní i explicitní přihlášení se k socialismu či levicovému smýšlení obecně však Orwellovi nezakaluje zrak. V recenzi na jednu knihu komunistického autora píše: „Až tak moc nevádí, že skoro všechny knihy, které napíší komunisté, jsou propagandistické. Většina knih totiž obsahuje propagandu, ať přímou či nepřímou [tento jednoduchý fakt si dnes stále spousta lidí odmítá připustit, pozn. autora]. Potíž je v tom, že komunističtí autoři musí zastávat názor, že vůdci jejich stran jsou neomylní. V důsledku toho se komunistická literatura stále více stává mechanismem na ospravedlňování omylů.“⁷

Jak vidíme, Orwellovo myšlení nelze považovat za ani zdaleka tak ploché, jak se obecně soudí. George Orwell zkrátka nebyl Ayn Randová s knírkem: byl to samostatný a dost pronikavý myslitel, který se zaobíral ožehavými otázkami tehdejší doby (to ostatně považoval za úkol spisovatele)⁸ –

⁵ Narážím na známý text Rolanda Barthesa, který se vymezuje vůči představě uměleckého díla jako odrazu autorova vědomí (příčemž dokládá, že s jedná o moderní fenomén – recitující antický básník i šaman přírodního národa jsou pouze prostředníky vyšších mocností) a tvrdí, že „autor není ničím víc než tím, kdo píše“. Za „centrum textu“ pak označuje nikoli autora, nýbrž čtenáře.

⁶ George Orwell, *1984*, s. 50

⁷ George Orwell, *Lev a jednorožec: Eseje I*, s. 117.

⁸ V textu *Uvnitř velryby* píše, že „romanopisec, který opomíjí hlavní veřejné události doby, je obvykle buď žvanil, nebo pouhý idiot.“

přirozeně tedy kritizuje jak sovětské zřízení, tak bezohledný kapitalistický výrobní způsob. „Kapitalismus *laissez-faire* je mrtvý. Volba stojí mezi kolektivní společností, kterou vybuduje Hitler, a tou, která vznikne, bude-li poražen.“⁹

Newspeak

Z mnoha dalších pozoruhodných prvků orwellovského světa (ideopolicie, kontrola minulosti jako prostředek kontroly budoucnosti, rituály nenávisti, všudypřítomná kontrola lidského života apod.) jsem si vybral pro podrobnější rozbor téma *newspeaku*. Tématem jazyka se Orwell zabýval už v roce 1940 v eseji *Nová slova*, s detailnějším rozpracováním se však setkáme právě až v jeho pozdějším románu. Jeho pohled lze shrnout wittgensteinovským „hranice mého světa jsou dány hranicemi mého jazyka“. Neustálá redukce počtu slov s vydáváním nových slovníků vede v Oceánii k „vypaření“ jejich denotátů – bez slova-konceptu vzpoury nelze vzpouru myslet, nelze být jen uvažovat a možnosti vzepření se¹⁰.

V dnešní době se tento mechanismus často zmiňuje při kritice tzv. politické korektnosti (která se často vede s dovětkem, že se jedná o zavádění komunismu, se kterým jsme si přece užili dost – tento model následuje logický řetězec zachycený výše). Kritika politické korektnosti je sice v našich podmínkách pouze teoretická (dozvídáme se o ní pouze zprostředkovaně především skrze excesivní případy z USA), o to však zuřivější. Možná vůbec první článek o politické korektnosti u nás vyšel v týdeníku Respekt v roce 1991 a jmenoval se *Politicky správný fašismus*. Politicky korektní užívání jazyka je podle těchto názorů pouhou snahou kontrolovat cizí myšlení, přičemž se jedná o totalitární praktiku.¹¹

Co nám k tomu může říci Orwell, na nějž se kritici „politicky korektního newspeaku“ s gusem odvolávají? V textu *Jak to vidím já* z periodika Tribune, který se týká (z hlediska autorova internacionalismu) neobhajitelného zacházení s „barevnými“ se dočteme, co s danou praxí může zmocit jednotlivec. „A je tu jedno drobné opatření, které tolik nebolí, a přitom třeba může trochu zmírnit hrozivost rasového boje – totiž vyhnout se urážlivým přezdívám. Je až s podivem, jak málo novinářů, a to i v levicovém tisku, se obtěžuje zjistit, která označení nesnášejí příslušníci jiných ras.“¹² Neříkat tomu, kdo si to nepřeje, že je „negr“ nebo „cikán“ není totalitární praktika, nýbrž slušnost. Když ale mluví kritici jako Benjamin Kuras o „komplexní orwellizaci“, jsou jako porouchané hodiny: přes svůj neoddiskutovatelný deficit mají (a hodiny dokonce dvakrát denně) svým způsobem pravdu.

Závěr

V tomto textu jsem se zabýval naší „hermeneutickou situací“, do níž jsme takřikajíc vrženi, když čteme román *1984*, respektive chceme-li z četby vyvodit nějaké závěry pro současnost. Výsledkem je totiž až příliš často neplodná generická kritika režimů, které vládou v Severní Koreji či na Kubě. V sofistikovanějších a podnětnějších případech se tyto kritiky týkají demokratických států (například všudypřítomné státní kontroly). Já se však pokusil o kritiku těchto kritik (respektive těch prvních z nich). Vedle vyjasnění alespoň některých podmínek možnosti „čtení Orwella“ jsem se pak zaměřil na další autorovu tvorbu a do tohoto kontextu jsem román vřadil. Soudím, že je to způsob, jak se dobrat adekvátnějšího porozumění jednoho z nejzásadnějších literárních děl 20. století.

⁹ George Orwell, *Lev a jednorožec: Eseje I*, s. 411.

¹⁰ Pochopitelně se jedná o složitější problém, jak si všímá například Rousseau, když ve své *Rozpravě o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi* píše, „potřeboval-li člověk řeč, aby se naučil myslet, potřeboval ještě dříve umět myslet, aby objevil umění řeči“. Takto minuciózní problematiku však musíme ponechat stranou.

¹¹ A je lhostejno, o jaký totalitarismus má jít. V poslední době se objevuje s vzrůstající silou tendence k úplnému směšování těchto režimů – lze se tak doslechnout, že Adolf Hitler byl „levičák“, případně že Gotrwaldův režim byl fašismem – přes veškerou snahu Petra Placáka však zůstává u rétorického triku.

¹² George Orwell, *Ohlédnutí za španělskou válkou: Eseje II*, s. 124.